УДК 809.1
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.50-2.9

Пінчук Т. С.,
кандидат філологічних наук,
професор
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Горбань А. Ю.,
магістрантка факультету української філології та соціальних комунікацій
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ТВОРЧІСТЬ ІВАНА САВИЧА В БІОГРАФІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Анотація. У статті розглянуто персоналію й особливості творчості українського поета, журналіста, учителя, почесного громадянина м. Старобільська Івана Савича в контексті літературного процесу й радянської доби.

В історії кожного народу є сторінки, якими він по праву пишається, але є й такі, звернення до яких характеризується болем і неприйняттям. Вивчення історії творчого і громадянського становлення видатного українського поета Івана Савича в різні періоди ствердження радянського тоталітарного режиму (1930–1950 роки) та розквіт його творчості в період 1960–1990-х років становить цілу епоху в історії держави, що й зумовило актуальність дослідження.

Життєвий і творчий шлях Івана Савича був нелегким. Йому довелося працювати з раннього дитинства, здобувати освіту в матеріальних нестатках, найкращі роки свого життя провести на теренах війни. Через перебування в інтинських таборах І. Савич не бачив, як зростає його син, дуже сумував за дружиною та матір'ю. Його перша поетична збірка готувалася до видання в київському видавництві ще в 1941 році, але через війну книжка не вийшла друком. У 1946 році цю збірку вже редагували в столичному видавництві, але арешт та ув'язнення автора стали на заваді виходу творів у світ. І лише в 1956 році, коли поетові було вже 42 роки, нарешті виходить друком збірка «З вічних джерел».

Видатні класики української літератури вважали Івана Савича талановитим поетом, прислуховувалися до порад, захоплювалися його творчістю. Знайомство з В. Сосюрою, М. Рильським, М. Бажаном, І. Ле відіграло неабияку роль у становленні творчого потенціалу митця. Для багатьох творів Івана Савича властиві біографічність, документалізм, але це не заважає їм бути високохудожніми, а, навпаки, надає загальнолюдських рис.

Увесь біль і радощі свого життя поет майстерно віддзеркалив у власній творчості, тому вивчення творчого спадку письменника в біографічному контексті є актуальною темою дослідження сучасного літературознавства.

Ключові слова: контекст, біографічний контекст, літературний процес, поезії, Луганщина, Старобільськ.

Постановка проблеми. Ім'я українського поета Івана Савича відоме багатьом шанувальникам справжньої поезії. Його вірші ввійшли в скарбницю української літератури. Тонкий поет-лірик, як і багато талановитих людей радянської доби, пройшов незламний духом через лихоліття війни. На кожен удар долі митець відповідав силою поетичного слова.

На жаль, доля і творчість Івана Савича залишилася поза увагою критиків і літературознавців. Про письменника відомо мало: його книжки не перевидають, а в мережі Інтернет важко знайти хоча б кілька поезій, але на Старобільщині, де жив і працював поет, його знають і глибоко шанують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість і життєвий шлях поета, письменника, учителя й громадського діяча Івана Савича досліджували вчені, зокрема В. Ужченко, О. Неживий, Т. Дядя, Я. Гелетій, Л. Шевчук, Т. Пінчук, Ж. Ящук, старобільський дослідник-краєзнавець І. Мірошниченко, письменник Г. Довнар та інші.

Метою статті є розкриття особливостей творчості І. Савича в біографічному й історико-літературному контексті 50–60-х років XX століття.

Виклад основного матеріалу. Дослідники ототожнюють поняття «біографічний контекст» і «біографічний метод». «*Зародження цього методу пов'язане з діяльністю французького літературознавця Шарля-Огюстена Сент-Бева (1804–1869 роки), який твердив, що в кожному літературному творі обов'язково має віддзеркалюватися авторська особистість. Ця особистість є своєрідним епіцентром, крізь який переломлюються основні проблеми доби*» [1, с. 39].

Послідовниками Сент-Бева були Г. Брандес (Данія), Р. де Гурмон (Франція), Ю. Айхенвальд (Росія). У вітчизняному літературознавстві біографічний метод використовували М. Чалий, О. Огоновський, М. Петров, І. Франко, С. Балей, І. Дорошенко, В. Смілянська.

Уважаємо доцільним розглядати творчість І. Савича саме в біографічному контексті, оскільки твори поета є своєрідною репрезентацією життєвих подій митця.

Іван Савич (справжнє прізвище Іван Савич Лук'яненко) народився 1914 року в селі Савинки на Чернігівщині в родині селянина. Днем народження письменника вважають 19 січня, День Хрещення Господнього, але мало хто знає, що насправді митець народився 21 січня. «*Люблю своє село Савинки. Це від нього та ще від імені батька Сави я узяв свій псевдонім – Савич*» [2, с. 13].

Народився Іван Савич у багатодітній родині (сім'я була велика − десять чоловік). «*Дитинство Івана, як і в усіх дітей бідняцьких сімей, було коротким. У шість років він уже був пастушком, найменшим і найкращим помічником матері*» [3, с. 7]. Про це вже в дорослому віці напише поет у вірші «Мати»: «*Мене любила й поважала мати, / Я був слухняний роботящий син. / Щоб череду в стернисте поле гнати, / Вставати мусив я у п'ять годин…*» [4, с. 8].

У десятирічному віці пастушок полюбив творчість Шевченка й Пушкіна, Кольцова й Некрасова. Вірші він почав

писати зі шкільної лави, причому вже перші поезії майбутнього письменника схвально приймали рідні й вчителі.

У 14 років Іван вступив у зоотехпрофшколу, але любов до літератури міцно зайняла його думки: «*Не сподобалась мені зоотехнія, марив я літературою, тому й утік з профшколи і опинився в комсомольській комуні імені 10-річчя комсомолу біля Конотопа»* [2, с. 12]. У 1930 році, під час перебування Івана Савича комунаром, друкуються його перші вірші, він знаходить друзів, пізнає радість вільної праці. Уже будучи в 43-річному віці, митець пише вірш вдячності, який потім увійде до збірки «З вічних джерел»: «*Не відзначений я ні красою, ні силою, / Я – звичайна людина, увесь від землі. / Знав я піт на сорочці мережкою білою, / На долонях з дитинства були мозолі. / Де роботи найбільше – і досі я там, / Це дає мені право пишатись життям*» [4, с. 38].

Тяга до знань приводить молодого поета в Харківський інститут журналістики. У 1934 році він приїжджає до Києва працювати в обласній газеті «Пролетарська правда» й продовжує навчання на філологічному факультеті Київського університету. У ті роки були надзвичайно популярними літературні вечори, диспути, літературні зустрічі на підприємствах і в навчальних закладах, у яких молодий поет брав активну участь. Доля зводить І. Савича з М. Рильським, В. Сосюрою, П. Тичиною, І. Світличним. Він пише багато віршів, перекладає О. Пушкіна й публікує статті в газеті. Незважаючи на те що Савич *«у столиці зрозумів, що я провінціал не тільки з вигляду, а й за освіченістю»* [2, с. 12], він дуже полюбив Київ і присвятив йому чимало віршів: *«…О невмируще серце України! / На гордих кручах гордої ріки / Здіймай чоло прекрасне над віки / І линь на ще невідані вершини»* [4, с. 65].

У Києві в нього з'являється нова пристрасть − футбол. Іван Савич стає безкомпромісним уболівальником київського «Динамо». Як згадує онук Савича Дмитро Лук'яненко, любов до футболу його дідусь проніс через усе життя (у його особистих щоденниках безліч позначок про перемоги і програші киян) [5].

Перед війною поет працював у Кремінському педагогічному інституті. З перших днів Другої світової війни Іван Савич Лук'яненко перебуває в діючій армії. Він − командир взводу, помічник начальника штабу полку з розвідки, воював на Дінці, Дону й на Айдарі, нагороджений бойовими медалями.

30 липня 1942 року в Сальських степах Іван Савич був тяжко поранений у груди й у нестямі потрапив до німецького полону: *«Полон. Це безправ'я, неволя, знущання, нелюдський голод, дошкульний холод чи задушлива жара бараків, непосильна примусова робота, шумливий біль ностальгії, постійне гірке відчуття вини перед друзями, які впали в боях і які борються на фронтах»* [2, с. 57]. Будучи в режимному офіцерському концтаборі, І. Савич брав участь у підпіллі (писав і розповсюджував листівки, вів політичну роботу серед військовополонених).

Три роки в полоні на межі життя й смерті, а після перемоги − звільнення, недовга робота викладачем у Старобільську. Іван Савич усім серцем полюбив місто, був щасливий, нарешті в нього з'явилася сім'я, у якій чекали на народження дитини. Незабаром повинна була вийти й перша книга, але доля розпорядилася по-іншому. У книзі Івана Савича «Інтинські терні» знаходимо таке: *«Та в 1947 році Сталін та Берія звеліли провести другу фільтраційну перевірку і набрати з колишніх полонених, звільнених союзницькими військами, робочу силу для освоєння шахт у заполярних басейнах. 9 лютого 1948 року мене затримали беріївці, а 31 травня військовий суд вліпив мені, як, до речі, і всім іншим полоненим, 25 літ ув'язнення. Головною підставою обвинувачення було, як написано у вироку, «співробітництво з фашистською пресою. Малися на увазі мій вірш «Столиці» та журнал «Україна». А ще говорилося, що, мовляв, добровільно працював на фабриці військового призначення»* [2, с. 65].

Онук поета Дмитро Лук'яненко розповідає: *«Він працював звичайним учителем, викладав дітям українську мову. На один з уроків прийшов інспектор, який доповів, що вчитель доволі часто вживає слова «народ», «Україна», «українська мова», «держава». Цього вистачило, щоб запроторити Івана Савича до забутого Богом і людьми містечка Інта в Комі АРСР, де він провів довгих сім років»* [5]. Тут усі жахи таборів повторюються: хвороби, побої, холод, каторжна праця. Навчившись терпіти все це, І. Савич знаходить нових товаришів і дякує долі за ці зустрічі. Його вірними друзями стали А. Кеплер, Я. Смеляков, Д. Паламарчук, Г. Кочур, А. Гринько й родич Григорія Сковороди В. Василенко.

У 1989 році у видавництві «Радянський письменник» побачила світ книга з промовистою назвою «Крізь полярні завої». Сам автор про книгу висловлюється так: *«Моя книжечка цілком автобіографічна, домислів тут нема»* [6, с. 47].

«Книжка ваша − це не лише явище в українській поезії, а й документ великої історичної сили», − писав В. Соколов; «Мені здається, ви збагатили українську поезію неповторним і дуже драматичним досвідом. Принаймні я досі ні в кого не зустрічав у такій достовірності відтворену полярну ніч, холод самотності», − зазначив О. Гончар; А. Кацнельсон показав свої враження від книжки в одному реченні: «Ці твої вірші писані кров'ю» [7, с. 87].

На першій сторінці книги знаходимо підпис автора: *«Єдиному синові моєму Валерію Лук'яненку, про якого я щодня думав і вірші складав і там в задротованому Приполяр'ї – щиро з перевіреним почуттям любові Іван Савич»* [8, с. 1].

Збірка «Крізь полярні завої» − це крик душі автора, крізь який він намагався донести свій біль і невмируще прагнення до свободи. Мотив свободи, що є провідним у творчості автора, проходить своєрідну еволюцію від моменту зневіри до життєвої наснаги й прагнення волі.

Починає книгу поезія з такими рядками: *«От і все. / Загратований і задротований…»* [8, с. 12]. Лише з перших трьох слів ми можемо відчути відчай ліричного героя. Ніби все його життя розділилося на те, що було до ув'язнення, і те, що буде після.

Часто літературознавці проводять паралелі між Іваном Савичем і Тарасом Шевченком. Обидва вірні своїй батьківщині, обидва писали правду й вірили в краще майбутнє. І. Савич надихався творами Кобзаря й інших видатних класиків, намагався знайти жагу до життя в тяжкий період своєї долі: *«У слово Шевченкове вірячи, / Можна прожить і на півночі. / Франка почитаєш, Сосюру, / І легшає в нічку похмуру»* [8, с. 28].

Життя на чужині та ще й у неволі – це виклик особистості, яку хочуть зламати. Іван Савич був близький до цього. Він дуже сумував за своєю матір'ю, дружиною й сином, який був змушений зростати без батька: *«Сніг і сніг без кінця і без краю / На стежки, на дороги наліг. / І здається: поволі вмираю…»* [8, с. 36]. Але враз, подумавши про майбутнє, думки ліричного героя змінюються на краще: *«Ні, я вірю: минуть оці зими, / Мов кошмари в тривожному сні! / Наша вишня весною цвістиме, / І вклонюся я рідній Десні»* [8, с. 36]. Образ Десни в табірних поезіях автора

трапляється доволі часто. Велична ріка – символ очищення й продовження життя, незважаючи на будь-які негаразди.

У житті І. Савича були моменти, коли прагнення до свободи геть пропадало, він готовий був *«кинути надії і жити так, як сірий віл живе»* [8, с. 49]. Страшно бути ув'язненим, але ще страшніше втратити надію. Та Лук'яненко був не з тих людей, хто корився долі: *«Не погасаючи, в душі моїй, / Немов нев'янучі ніколи квіти, / Горять рожеві іскорки надій»* [8, с. 50].

Викладач української мови Старобільського медичного коледжу Людмила Тарабанова розповіла про тяжкий період у житті митця: *«Я довго не усвідомлювала, що це і де це те поселення Інта, де відбував покарання наш поет і земляк Іван Савич, доки сама не поїхала з сином у цей зав'южений край. Ми їхали туди три дні, а доїхали, то були вже не раді нічому. Сніг був такий, що в ньому можна було потонути з головою. А головне − мороз під 40 градусів, який просто не давав дихати. Ось, яка ти є, Інта. А Іван Савич жив тут аж сім років. Можна сказати не жив, а виживав, тяжко працюючи. А головне, він зберіг у своїй душі «горобчика» із Старобільських степів − живого, лагідного, співучого»* [5]. Іван Савич власноручно передав Людмилі Іванівні на зберігання українську сорочку, вишиту жовтими та голубими нитками. Цю сорочку довгими вечорами вишивала для чоловіка дружина Ганна, чекаючи його повернення з неволі.

І. Савич пробув в ув'язненні довгих 7 років, у 1956 році в країні почався процес реабілітації засуджених – поета було звільнено. Повернувшись до Старобільська, він обійняв свою дружину й уперше побачив сина, якому було вже майже 8 років. *«Я в рідній хаті. Мама ще жива, / Сльозинки радості рясні-рясні. / Хоч синові минуло сорок два, / Матуся гладить голову мені, / Неначе я хлоп'ятко-пастуша»* [8, с. 59].

Працювати Савич розпочав у Старобільській школі, викладав на вечірньому відділенні. Нарешті в поета з'являється можливість зайнятися улюбленою справою. Він відвідує літературні вечори, з'їзди письменників, знайомиться з виданими митцями.

На 85-річчя Івана Савича луганський поет і художник Григорій Половинко подарував ювіляру картину, на якій був зображений сам І. Савич верхи на коні, з шаблею в правій руці. Назвав він цю картину «Козак Старобільщини». Подарунок припав Івану Савичу до душі, адже він дійсно з гордістю носив прізвисько Козак і до того ж перебував у Чернігівському козачому полку. І якщо Володимир Даль підписував свої твори як Козак Луганський, то Іван Савич − почесний громадянин міста Старобільська − по праву міг бути названий Козаком Старобільським. Про свою любов і повагу до маленького міста поет написав майже у двадцяти поезіях, одна з яких має назву «Рідному місту»: «*Моє ти рідне місто Старобільськ, / Мій тихий дім, де проти вікон квіти, / Моя сім'я і труд, мій хліб і сіль, / Багато бачив я країн по світу, До тебе ж линув серцем звідусіль…»* [9, с. 68].

Іван Савич передав почуття любові до рідного краю своїм нащадкам: *«Хлоп'яток-близняток несу я додому. / Сашунька на лівій, а Дмитрик на правій / І крутяться, вертяться хлопці. Їх право, / Не легко носити внучаток старому, / Зате відчуваю – й не смішно від того − / Реальна вага є у щастя людського»* [10]. Два онуки славетного поета Олександр і Дмитро Лук'яненки свято зберігають пам'ять про свого дідуся. Багато в чому їхні інтереси співпадають: передусім вони цікавляться історією та обидва є талановитими педагогами. Брати Лук'яненки започаткували громадський інтернетпроєкт «Старобільськ − музей під відкритим небом», завдяки якому старобільчани мають змогу ознайомитися з історією міста, побачити сотні рідкісних фотографій і записів.

Старобільський поет, почесний житель Старобільська Іван Савич занесений до енциклопедії «Народжені Україною». Меморіальний альманах «Народжені Україною» є продовженням видання «Золоті імена України». До книги ввійшли близько тисячі персональних історій про наших видатних співвітчизників різних національностей − державних, громадських і релігійних діячів, а також культури, науки, мистецтва і спорту, які за походженням, народженням або діяльністю пов'язані з Україною й стали славою і гордістю її народу.

Вірші Івана Савича перекладено багатьма мовами: болгарською, угорською, татарською та японською. Майже тридцять поетичних збірок і прозових книжок – такий підсумок його творчості.

Видатний майстер слова мав багато учнів, серед них – поетеси Л. Флетчер, Р. Лук'янчук, Г. Гайворонська, О. Бондаренко, А. Настека, А. Ружіна. Вдячні йому за школу письменники А. Фоменко, Н. Добрін, І. Світличний.

Іван Савич відомий і як талановитий перекладач творів російських класиків українською мовою, у тому числі О. Пушкіна й С. Єсеніна. Саме перекладацькою діяльністю поет активно займався в останні роки життя.

Вийшли книги: «З вічних джерел» (1957), «Позивні з майбутнього» (1959), «Щаслива та доріженька» (1961), поема «Марія Заньковецька» (1961), «Тяжіння земне» (1964), «Чистота» (1966), «Зоретворці» (1970), «І серце одпочине» (1970), «На шляхах буття» (1971), «Народження колоска» (1974), «Щедрість» (1979).

У листопаді 2000 року Іван Савич пішов із життя, залишившись для нас прикладом у виборі життєвих ідеалів. Вдячні старобільчани встановили меморіальну дошку на стіні будинку, де жив поет. «*Україна моя, рідна мати, / Думка в'ється, як чорна змія: / Може, й ти досихаєш, як я... / Ні, ти мусиш безсмертною стати!»* − ці слова – уривок з твору Івана Савича – стали епітафією на пам'ятнику, установленому на його могилі. Поет любив Україну більше за власне життя. Він пройшов великий і тяжкий життєвий шлях, написав багато віршів, залишив свою творчість нащадкам і шанувальникам, які завжди пам'ятають і цінують славетного земляка.

Висновки. Отже, розглянувши творчість українського поета Івана Савича в біографічному контексті, ми дійшли висновку, що лірика митця яскраво репрезентує життя українського народу з 30-х – по 90-ті роки XX століття. Вивчення творчого спадку письменника за допомогою «біографічної лабораторії» (чернеток, особистих записів, нотаток, фотографій тощо) дає змогу глибоко зануритися в мистецький світ автора, виявити домінантні риси в ліричних творах з яскраво вираженою функціональною спрямованістю.

Література:

1. Галич О. Теорія літератури : підручник для студ. філол. спец. вищ. закладів освіти. Київ : Либідь, 2001. 486 с.
2. Савич І. Інтинські тернії : збірка поезій та спогадів колишнього політв'язня Комі-ГУЛАГу. Львів : Джерело, 1998. 172 с.
3. Мірошниченко І. Іван Савич (Лук'яненко) життя та творчість. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2012. 86 с.

4. Савич І. З вічних джерел : поезії. Київ : Радянський письменник, 1957. 80 с.
5. Сонячна душа поета. Вечір Івана Савича. URL: https://nspu.com.ua/novini/3206-cavych/ (дата звернення: 10.06.2021).
6. Дядя Т. Іван Савич. Життєвий і творчий шлях. *Слобожанщина: літературний вимір* : збірник наук. праць. Вип. І. Луганськ : Знання. 2003. С. 77–82.
7. Неживий О. Нелегка доля поета. Жайвори над Луганщиною. Луганськ : Світлиця, 2004. Т. 1. С. 84–94.
8. Савич І. Крізь полярні завої : поезії. Київ : Радянський письменник, 1989. 62 с.
9. Савич І. Народження колоска : поезії. Київ : Радянський письменник, 1974. 72 с.
10. Старобільськ – музей під відкритим небом. Інтернет-проєкт братів Лук'яненків. URL: https://www.facebook.com/groups/820419854981203/search/?q=савич (дата звернення: 10.06.2021).
11. Єсін А. Принципи та прийоми аналізу літературного твору : навчальний посібник. 3-є вид. Москва Флінта. Наука, 2000. 248 с.
12. Неживий О. Доля поета. *Дивослово*. № 12. С. 38–39.

Pinchuk T., Horban N. Ivan Savych's work in the biographical context

Summary. The article considers the personality and peculiarities of the work of the Ukrainian poet, journalist, teacher, honorary citizen of Starobilsk Ivan Savych in the context of the literary process and the context of the Soviet era.

There are pages in the history of every nation that it is rightfully proud of, but there are also pages full of with pain and rejection The study of the history of creative and civic formation of the outstanding Ukrainian poet Ivan Savych in different periods of the Soviet totalitarian regime (1930–1950) and the golden age of his work in the 1960–1990s is a whole era in the history of the state, which led to the relevance of our study.

Ivan Savych's life and creative path were not easy. He had to work from an early age, got an education in material deprivation, spent the best years of his life in the war. Due to his stay in the Intin camps, I. Savych did not see his son growing up, he missed his wife and mother very much. His first collection of poetry was being prepared for publication in a Kyiv publishing house in 1941, but due to the war the book was not published. In 1946, this collection was already edited by the capital's publishing house, but the arrest and imprisonment of the author prevented the publication of works. And only in 1956, when the poet was already 42 years old, the collection "From Eternal Sources" was finally published.

Prominent classics of Ukrainian literature considered Ivan Savych a talented poet, asked for advice, admired his work. Acquaintance with V. Sosyura, M. Rylsky, M. Bazhan, I. Le played a significant role in the formation of the artist's creative potential. Many of Ivan Savych's works are characterized by biography and documentary, but this does not prevent them from being highly artistic, but on the contrary gives them universal features.

All the pain and joy of his life, the poet skillfully reflected in his own work, so the study of the creative heritage of the writer in a biographical context is a topical issue in the study of modern literary criticism.

Key words: context, biographical context, literary process, poetry, Luhansk region, Starobilsk.